

AMASYA SANCAĞI'NDA ERMENİLERİN PROPAGANDA FAALİYETLERİNE DAİR BAZI TESPİTLER (1890-1903)¹

Edip Uzundal²

Öz

1890'dan itibaren Ermeni komiteleri Merzifon'da faaliyetlere koyularak burayı Hınçak örgütünün bölgedeki merkezi konumuna getirdiler. Merzifon Amerikan Koleji hem basın yayın faaliyetlerinin yapıldığı yer hem de örgüte üye ve sempatan yetiştiren okul olarak ön plana çıktı. Bu bölgedeki faaliyetleri Hınçak Cemiyeti adına Merzifon Amerikan Koleji'nde öğretmen Karabet Tomayan yönetti. Ohannes Kayayan da, örgütün sekreterliğini yürüttü. Ermeni komiteleri, Amasya şehir merkezi ile birlikte sancağın hemen tüm kazalarında evlerin kapılarına, dükkânların camlarına, cami ve kilise avlularına ve halka açık her yere bildiri, afiş ve yaftalar yapıştirarak halkın dikkatini kendi faaliyetlerine çekmek ve hareketlerini canlı tutmak istediler. Bütün bu faaliyetlerinin tek maksadı Ermeni cemaatinin desteğini almak değildi. Ayrıca Müslümanların da itikadını ve intizamını bozacak, onları hükümet aleyhine galeyana getirecek bir takım yazılar da kaleme almaktaydılar. Bu makalede, Hınçak Cemiyeti tarafından komite yanlılarına, komiteye destek vermeyen Ermenilere ve Müslümanlara olmak üzere üç ayrı kitleye hitaben yazılan bildiri, afiş ve yaftalarla birlikte, ele geçen zararlı kitap, risale ve gazeteler incelenerek Ermeni ihtilal komitelerinin Amasya sancağında gerçekleştirdikleri propaganda faaliyetleri incelenecektir. Bu bağlamda, Ermeni çetecilerin takip ettikleri metot, kullandıkları dil ve hitap ettikleri kitleden beklentileri ve buna mukabil sancak ve vilayet idarecilerinin aldıkları tedbirlere de değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Amasya, Ermeniler, propaganda, Tomayan Artin.

SOME INFERENCES ON PROPAGANDA ACTIVITIES OF ARMENIANS IN AMASYA SANJAK (1890 - 1903)

Abstract

From 1890 onwards, the Armenian committees were put into action in Merzifon, bringing the Hunchak organization to the center of the region. Merzifon American College outshined as a place where both the media activities were conducted and new sympathizers were raised. The activities in this region were directed by Karabet Tomayan, a teacher at Merzifon American College on behalf of the Hinchak Society. Ohannes Kayayan also conducted the secretary of the organization. Armenian committees wanted to attract people's attention to their activities and to keep their activity alive by attaching announcements and posters to the doors of houses, glass of shops, glass of mosques and church courts, everywhere in almost all sanjak along with Amasya city center. The only purpose of all these activities was not to get the support of Armenian community. In addition, they had a number of writings which would disrupt the ideology and intrigue of the Muslims and bring them to the point of being against the government. In this study, by examining the destructive books, pamphlets and newspapers that were found, together with the papers, posters and posters addressed to the three different groups, the propaganda activities carried out by the Armenian committees in the Amasya Sanjak will be tried to be examined. In this context, the methodology followed by the Armenian gangs, the language they speak, and the masses they address, as well as the measures taken by the administrators will be mentioned.

Keywords: Amasya, Armenians, Propoganda, Tomayan Artin

¹ Bu çalışma 18. 07. 2017 tarihinde Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilen "Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde Amasya Sancağı (Sosyal, Ekonomik, İdarî ve Demografik Yapı)" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

² Arş. Gör. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, edipuzundal@hotmail.com

Giriş

Osmanlı idaresinde rahat bir hayat sürmüş olan Ermeniler, diğer gayrimüslim milletler gibi kendi dillerini, dinlerini ve kültürlerini muhafaza ettiler. Ticaret ve ziraatlerinin serbestçe yürüttüler ve devlet kademelerinde önemli mevkiler elde ettiler. XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar Osmanlı Devleti'nde bir Ermeni sorunu olmadığı gibi, Ermeni tebaanın da Osmanlı idarecileriyle halledemedikleri bir meselesi olmadı (Bağçeci, 2008: 318). Zira Osmanlı millet sistemi içerisinde farklı dil, din, mezhep ve kavimden insanlara, kendi inançlarının hatta hukuklarının gerektirdiği şekilde yaşam imkânı sunulmaktaydı. Ermeniler ve diğer gayrimüslim milletler, hem insanlık onurları, hem can ve malları emniyete alınmış olarak uzun yıllar huzur içinde yaşadılar (Bozkuş, 2007: 377-378).

Ermenilerden Doğu Anadolu'nun bazı kasaba ve köylerinde yaşayanlar genellikle çiftçilikle ve küçük çapta ticaretle uğraşırken şehirlerde yaşayanlar kuyumculuk, iç ve dış ticaret ve bankerlik gibi daha çok malî alanlarda meşgul olmaktadır (Karal, 1988: 127). Ermeni vatandaşlarından 29 paşa, 22 bakan, 33 milletvekili, 7 büyükelçi ve 11 başkonsolos bu dönemde görev yaptı. Yine 1912-1913 Balkan Harpleri sırasında Osmanlı Devleti'nin Hariciye Nazırlığı görevini yürüten Gabriel Noradunkyan³ adını taşıyan bir Ermeni idi (Bozkuş, 2007: 378).

Millet-i sadıka olarak bilinen ve Osmanlı Devleti'nde en yüksek makamlara kadar çıkan Ermeni isyanlarının arka planında; 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı, Batılı devletlerin müdahaleleri, Ermeni kilisesi ve Avrupalı misyonerlerin Ermenilere yönelik faaliyetleri etkili oldu.

Türklerle birlikte rahat ve sükûnet içinde yaşayan ve Osmanlı Devleti'nde oldukça zengin bir tabakayı meydana getiren Ermenilerin tutumları, Osmanlı Devleti'nin 93 Harbi'nde yenilmesiyle değişti (Kolbaşı, 2011: 79). Ermeni Patriği Nerses Varjabedian, Ayastefanos'taki Başkomutan Grandük Nikola'nın yanına giderek ondan şu isteklerde bulundu; "*Doğu Anadolu'yu Rusya'nın işgal etmesi; bu olmaz ise bölgeye özerklik verilmesi; bu da gerçekleşmezse Ermeniler lehine reform yapılması ve reformlar tamamlanıncaya kadar Rus ordusunun bölgede kalması*". Rusya bu isteklerden sadece reform yapılmasını öngören meşhur 16. maddenin Ayastefanos Ateşkes Antlaşmasına konulmasını sağladı. Kodaman'a göre, "*bu davranış açıkça hem kanunlara aykırı hem de vatana-devlete ihanet idi*". 16. madde Berlin Antlaşması'na 61. madde olarak ilave edildi. Böylece Ermeni meselesi uluslararası politikanın ve diplomasinin gündemine sokulmuş oldu (Kodaman, 2014: 6).

Osmanlı toprakları üzerinde Katolikler genellikle Fransa, İtalya ve Avusturya tarafından, Protestanlar, İngiltere, Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri tarafından ve Ortodokslar da Rusya tarafından himaye edilmekteydi. Büyük devletler Osmanlı toprakları üzerindeki gizli maksatları için Hıristiyan azınlıklar arasında bu şekilde bir taksimatı uygun görmüşlerdi (Sonyel, 1985: 652). Osmanlı Devleti'ni parçalamak, onun toprakları üzerinde kendilerine bağımlı, minnettarlık hisleriyle bağlı devletçikler kurdukmak gayesiyle, sahneye konulan, Ermeni meselesi, Şark Meselesinin önemli bir parçasıdır (Tosun, 2003: 145).

Ruslar, Ermenileri, kendi hedeflerinin bir vasıtası yaptılar. Ermeniler için önemli olan Eçmiyazin'i aktif hale getirdiler ve Osmanlı idaresindeki Ermeni kilisesini buraya bağladılar. Bu durum Ermeniler arasında dini tartışmalara sebep oldu. Çıkan ihtilaf kanlı bir iç harbe dönüştü. Sonunda bu mücadeleden bıkan Ermeniler, Katolik ve Protestan misyonerlerin tuzağına düştü. Böylece Amerikan, Fransız ve İngiliz misyonerlerinin gayretleri ile Ermeniler üç ayrı mezhebe bölündüler. Katolikler Fransa'nın, Protestanlar İngiltere ve ABD'nin, Gregoryenler ise Rusya'nın nüfuzuna girdi. Adı geçen devletler, bu dini bağılıktan istifade ederek Ermenileri Osmanlı Devleti aleyhine istedikleri gibi kullanmaya başladılar (Şam, 2007: 467).

Osmanlı topraklarını hedef alan ve Batılı devletlerin tahriki ile yapılan birçok faaliyetin başında Ermeni toplumu üzerinde dini nüfuz sahibi olan bazı katogigoslar⁴, patrikler ve papazlar yer aldı

³ Gabriel Noradunkyan Efendi hakkında bir inceleme için ayrıca bk. Ercan Karakoç, "Osmanlı Hariciyesinde Bir Ermeni Nazır: Gabriel Noradunkyan Efendi", *Uluslararası İlişkiler*, C. 7, S. 25, (Bahar 2010), s. 157-177.

⁴ Ermeni kilisesinin hiyerarşideki en yüksek şahsiyetini temsil eden kişi.

(Özcan, 2007: 26-27). Kamuran Gürün'ün şu sözü Ermeni meselesinin ortaya çıkışında din adamlarının ve kilisenin rolünü ortaya koymasına bakımdan kayda değerdir:

“Aslında Ermeni milletinden, Ermeni devletinden, Ermeni tarihinden değil, Ermeni kilisesinden, Ermeni kilisesi devletinden bahsetmek gerekir. Ermeni kilisesinin, mevcudiyetini koruyabilmesi için bir kuvvete, bir devlete ihtiyacı vardır. Ermeni devleti fikrini doğuran Ermeni milleti değil, Ermeni kilisesidir”(Gürün, 1983: 27).

1810 yılında ABD'de kurulan ve kısa adı BOARD olan American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) örgütü, 15 Ocak 1820 tarihinde öncü misyonerlerini Osmanlı İmparatorluğu'na yolladı (Kocabaşoğlu, 1999: 340). Amasya sancağında, Amerikan misyonerleri açtıkları okullarla Ermeni tedhiş hareketlerinde önemli rol oynadılar. Gülbadi Alan, konuyla ilgili doktora tezinde Amerikalı misyonerlerin Ermeni olaylarından oynadığı büyük rolü şu cümlelerle ifade etmektedir:

“Elde edilen belge ve bilgilerin ışığında büyük bir askeri kışla gibi ruhsatsız faaliyet gösteren Merzifon Anadolu Koleji'nde Amerikalı misyonerlerin uzun zamandan beri Ermenileri körükleyici bir takım şeylerin öğretildiği ve bu yüzden durumun araştırılması ve çalışanlarının sorgulanmasının zaruri olduğu düşüncesi Osmanlı hükümet yetkililerinin ortak görüşü haline gelmiştir” (Alan, 2002: 352).

Merzifon Anadolu Koleji Müdürü Amerikalı misyoner Mr. White'a ait bir mektup, Amerikan misyonerlerinin ve eğitim kuruluşlarının Osmanlı topraklarında bulunış maksatlarını, Ermeni ve Rumlara karşı izlemiş oldukları politikayı, Ermeni isyanlarındaki rollerini ve benzeri hususları gayet açık bir şekilde ortaya koymasına bakımlarından önem arz eder. Söz konusu mektupta, *“Hıristiyanlığın en büyük rakibinin İslamiyet, Müslümanların en kuvvetlisinin de Türkler olduğu belirtilerek, bunlara karşı Ermeni ve Rum dostlarla ittifak edilmesi gerektiği”* ifade edilmekteydi (Öney, 2010: 130). Kı-sacası Batılı büyük devletlerin misyonerlik faaliyetlerinin yanı sıra Ermeni kiliselerinin tahrikleri Osmanlı topraklarında Ermeni olaylarının ortaya çıkmasına neden oldu.

Amasya ve Çevresinde Ermeni Propaganda Faaliyetleri

1890'dan itibaren Ermeni komiteleri Merzifon'da faaliyetlere koyularak şubeler açtılar. Faaliyetlerinin yoğunlaştığı yer genellikle Merzifon Amerikan Koleji oldu. Bu bölgedeki faaliyetleri Hınçak Cemiyeti adına Merzifon Amerikan Koleji'nde öğretmen Karabet Tomayan yönetti. Ohannes Kayayan da, örgütün sekreterliğini yürüttü. 1876'da temeli Amerikalı misyonerler tarafından atılan Merzifon Amerikan Koleji, zamanla Ermeni terör hareketlerinin merkezi haline geldi. Burada görevli öğretmenlerin bir kısmı Amasya ve diğer sancaklarda vaaz şeklinde konferanslar vererek Ermenileri Osmanlı Hükümetine karşı birleşmeye ve ihtilale destek olmaya çağırdılar (Özcan, 2007: 79-80). Misyonerlerin açtığı ve daha çok Ermeni gençlerin eğitim gördüğü bu kurum yalnızca Amasya sancağı dâhilindeki Ermeni ihtilal hareketlerinin örgütlendiği ve aksiyona geçtiği yer olmakla kalmadı bölge açısından da bir merkez vazifesi gördü.

Osmanlı Ermenileri arasında ortaya çıkan Ermeni komiteleri önce İstanbul merkez olmak üzere kuruldu ve daha sonra Anadolu'nun çeşitli yörelerinde şubeler açarak yayıldılar. Bunlar Hınçak ve Taşnak örgütüne ait şubeler olarak karşımıza çıkmaktadır. A. Kolbaşı, Hınçak komitesinin Orta Anadolu'da faaliyet gösteren merkezi olan Merzifon kazasının örgütlenme şemasını şu şekilde açıklar:

“Merzifon Hınçak ihtilal komitesi Ankara ve Sivas vilayetleri dâhilinde teşekkül eden 15 şubeden ibaret olup Merzifon, Kayseri, Yozgat, Develi (Kayseri), Talas (Kayseri), Efkere (Kayseri), Tenos, Aziziye, Gemerek (Sivas), Gümüşhacıköy (Amasya), Çorum, Tokat, Amasya, Sungurlu (Çorum), Sivas, Köprü kasaba ve köylerini içine almıştır. Merzifon, 'Küçük Ermenistan ihtilal komitesi merkezi', bu bölge ise 'Küçük Ermenistan' adını almıştır” (Kolbaşı, 2011: 164).

1891 yılında Merzifon'da, Anadolu'nun muhtelif yerlerinden gelen 9 komite üyesi örgütlenmeyi düzenlemek amacıyla bir toplantı tertip etti. Amasya ve çevresindeki Ermeni faaliyetlerin bir komite çatısı altında örgütlenmeye başlanıldığının bir işareti olan bu toplantının detayları şöyledir:

“Bu toplantıda gizlilik ve ihaneti cezalandırma kuralları benimsenerek örgütün başlıca işlerinden biri olan finansal kaynak yolları araştırılmıştır. Ekim 1891 tarihi itibariyle komite üyelerinin, her şubenin idarî merkezinde komite parasıyla alınmış bir at bulundurulması ve ayrıca her üyenin kendi kesesinden silahlanması kararları alınmıştır. Söz konusu toplantıda, komiteciler anlatılanların haricinde aralarında yaptıkları yazışmalarda kullanılmak üzere bir mühür benimsemişlerdir. Ayrıca toplantıya katılan üyeler silah ve cephane edinmeyi, ihtilal bildirimleri dağıtmayı, afişler yapıştırmayı ve örgütü bütün Ermenilere yaymayı ilke edinmiştir” (Özcan, 2007: 80)

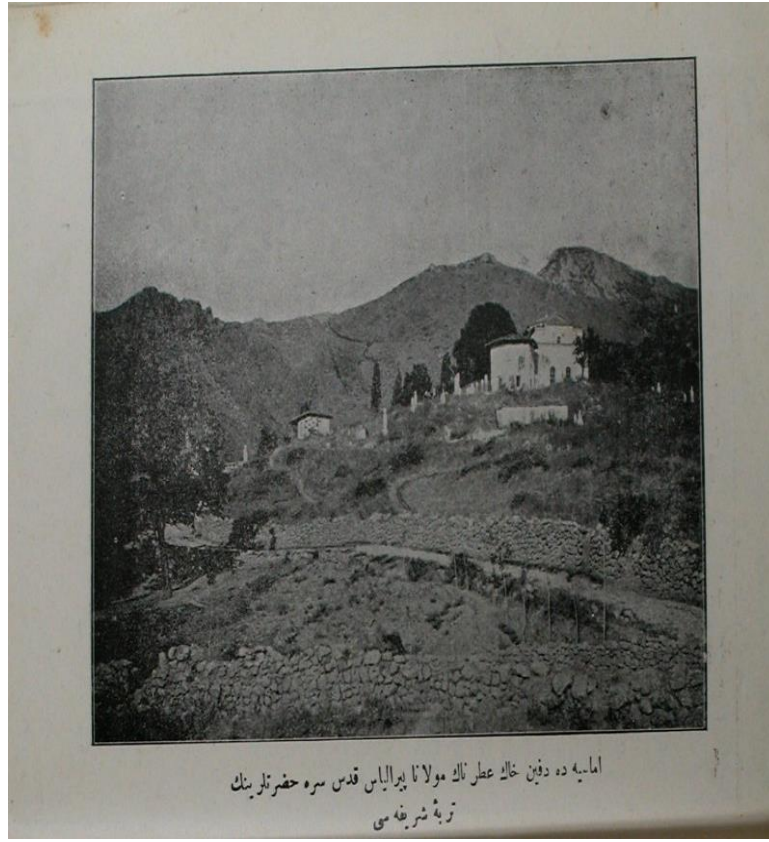
Ermeni komiteleri, Amasya şehir merkezi ile birlikte sancağın hemen tüm kazalarında evlerin kapılarına, dükkânların camlarına, cami ve kilise avlularına ve halka açık her yere bildiri, afiş ve yaftalar yapıştırarak halkın dikkatini kendi faaliyetlerine çekmek ve hareketlerini canlı tutmak istediler. Bütün bu faaliyetlerinin tek maksadı Ermeni cemaatinin desteğini almak değildi. Ayrıca Müslümanların da itikadını ve intizamını bozacak onları hükümet aleyhine galeyana getirecek birtakım yazılar da kaleme alınmaktaydı. Amasyalı Hekim Tatyos tam da bu maksada matuf olarak “*İmam Ali Hazretleri'nin Tefekkürü*” başlıklı bir yazı kaleme almıştı. Bu yazısıyla “*sadedilân Müslümanları iğfâl ve izlâl*” maksadı güden Hekim Tatyos'un yazısı 1894 Mayısında Amasya Mutasarrıflığı'na ulaştı ve buradan Dâhiliye Nezaretine gönderildi. Söz konusu yazıda, Türkiye Devleti'nin sonunun geldiği tüm alametlerin bunu gösterdiği belirtilerek Hıristiyanlarının zafer kazanacağı ifade edilmekteydi. Bir hayli sapkınlığı ve iddialı cümleleri barındıran metinde dikkati çeken bazı ifadeler şöyledir:

“*Bağırklar sökülür defterler açığa çıkar. Garib oğlan görünür. Yakın vakitte acaib emir ile İsevi ordusu ile Musevi sihr ile hazineleri açar. Âlemleri esir alır. Ve istavroz yükselir. Ulemâların bilmesi ile memurların zoruyla vükelaların ittifakıyla zira istavroz görünecek, büyük bir padişah baş olacak. Bunları iyice anla. Kara sancaklar orduları ile ve askerler ile görünecek tekmil yıkılacak. Kur'ân battal olacak. İstavroz yükselecek iyice anlayasın... Kur'ân iki defa battal olacak. İki defa kalkmıştır. Bir kitap yerde kalacak ikinci defa yazısı dâhi kâğıttan silinecek. Benî Asfer milleti Diyarbekir ve Halep'in üzerine inecekler. Seksen istavroz ile büyük olarak Hıristiyan ve İslam arasında kavga olacak, on üç defa denizden on yedi defa karadan Hicaz-Receb arasında acayıpler görürsün. Şevval ayında fitnelikler görürsün. Şaban ayında fitnelikler düşer. Muharrem ayında Allah'ın emri tekmil olur ve Türkiye devleti tek milletten gaib olur. Şevval ayının gecelerinden korkulur. Bekleyenler beklesin yatanlar yatsın kılıç çekenler yürüsün. Beşiktekiler ırgalansın. Zira bir kazaya düşmesin. İşte olacak işleri ortaya koyduk. Gizlideki olanı gösterdik. İleri gittik ve geri gitmedik. Yakınlattık ve uzaklaştırmadık la bu sırrı cahiller üzerine açık olsun deyu uykudakiler idrak etsin” (BOA. Y. MTV. 97/32, 3 Mayıs 1310 - 15 Mayıs 1894).*

Hekim Tatyos'un yazdığı bu metinde birkaç husus ön plana çıkmaktadır. Öncelikle metnin başlığının “*İmam Ali Hazretleri'nin Tefekkürü*” başlığını taşıması İslam toplumu içerisinde bir ayrılık meydana getirmek, Alevileri isyana ve tahrike teşvik maksadı taşımaktadır. Diğer taraftan Kur'an-ı Kerim'in yok olacağı, silineceği ve istavrozun hâkim olacağı iddiasıyla Müslüman toplumu içerisinde bir korku ve panik havası meydana getirmek istenmektedir. Neticede içeriği bakımdan iddialı ve bölücü maksatlar taşıyan bir metin olmakla birlikte Ermeni ihtilal komitesinin propagandasına hizmet eden bir metin olduğu görülmektedir. Sivas Valiliği, Müslümanları bölmeye ve itikatlarını bozmaya yönelik bu yazısından dolayı Hekim Tatyos'un ağır bir şekilde cezalandırılmasını talep etti (BOA. Y. MTV. 97/32, 8 Za 1311 - 13 Mayıs 1894). Müslümanların dini hassasiyetlerine hakaret ederek onları galeyana getirmek, böylece terör ortamı oluşturmak ve mağdur oldukları izlenimini vermek Ermeni çetecilerin propagandalarından biri idi. Bu manada yaptıkları eylemlerden biri de Kur'an-ı Kerim ve cüzlere zarar vermek, onları pisletmekti. Amasya'da Pir İlyas Hazretlerinin Türbesi yakınındaki kabirde pisletilmiş bir En'âm bulundu. Amasya Mutasarrıfı Bekir Paşa bunu muayene ettirdi ve bu çirkin fiili Leyle-i Regaip ziyareti için türbeye gelecek Müslümanları galeyana getirmek maksadı ile Ermeniler tarafından yapıldığını tespit etti. Müslüman ahalinin galeyana gelmemesi için de ileri gelen kimselere gerekli nasihatlerde bulundu (BOA. DH. ŞFR. 170/102, 16 Kânunuevvel 1310 - 28 Aralık 1894); A. MKT. MHM. 724/12, 4 B 1312 - 1 Ocak 1895). Kur'an-ı Kerim'e yönelik bu saldırı Times gazetesinde de haber oldu. Gazetenin aktardığına göre, Amasya'da değerli bir el yazması Kur'an'ın

lağım çukurunda bulunması sonrası başlatılan soruşturma kapsamında şüpheler Ermeniler üzerinde yoğunlaştı ve 140'dan fazla kişi gözaltına alındı. 4 gün sonra bu kişiler serbest bırakıldı. Gazetenin iddiasına göre soruşturma kutsal değerlere saygısızlık suçu işleyen kişilerin bazı medrese öğrencileri olabileceğini gösteriyordu ("The Armenian Question", The Times, 13.02.1895: 5). Kur'ân-ı Kerim üzerinde gerçekleştirilen bu çirkin eylem "*Amasya'da tahrif edilmiş bazı Kur'ân nüshaları bulunduğunu bildirir*" başlığı ile art niyetli bir haber olarak Pall Mall Gazetesi'nde de yer aldı (BOA. HR. SFR (3). 431/42, - 20 Mart 1895). Hariciye Nezaretinin ifade ettiğine göre, Ermeni olaylarının başlamasından beri Pall Mall Gazetesi Türkiye'ye karşı izlediği yayın politikasında ciddi bir tarafsızlık sergilemekte ve Ermeni çetecilerin sebep olduğu felaketleri görmeyerek Osmanlı hükümetine karşı hakarete varan bir üslup takip etmekteydi (BOA. HR. SFR (3). 431/60, - 27 Mart 1895).

Resim 1: Pir İlyas Hazretlerinin Türbesi'nin II. Abdülhamid Dönemindeki Görüntüsü



Kaynak: 1321 Tarihli Sivas Vilayet Salnamesi: 114.

Amasya'da Ermeni çeteciler, Müslüman ahaliyi, memurların adaletsizlikleri, rüşvet, geçim derdi ve buna benzer argümanlarla iğfal etmeye, onları devlet aleyhine örgütlemeye ve böylelikle kendi maksatlarına ulaşmayı hedefliyorlardı. Bu maksatla kaleme aldıkları ve "*İslam Vatandaşları*" başlığını taşıyan ve "*Ermeniyan İhtilal Komitesi Tarafından*" mührüyle biten yazı dikkate şayandır. Söz konusu yazıda, Müslüman ve Hıristiyan ahalinin memurların adaletsizliği neticesinde düştüğü durum hatırlatılarak, Avrupa malları karşısında Osmanlı maliyesinin zor durumda olduğu halkın fakirleştiği ifade edilmekteydi. Rüşvet ve yolsuzluk şu ifadelerle tasvir edilmekteydi:

"Bizim memalikte hakkaniyetin adaletin doğruluğunun asla ehemmiyeti yoktur. Her şey akçeye bağlıdır. Hükümetimiz de hakkaniyet ve adalet yerine haksızlık ve zulm mevcuttur. Diğer taraftan büyük vergiler ile mükellef olur ise ahalinin hali nasıl olabilir. Memaliğimizdeki ahz ü itanın fenalığı ticaretin kısılalığı ile daha bir taraftan tüccarlık sınıfını zayi' etmek devam ve eserini bırakmamak üzere her tarafı bağlamış ise daha bundan iyilik me'mül mudur (beklenir mi)?"

Bütün bunlara karşılık Hınçak Cemiyeti, Müslümanlara dini farklılığı bir tarafa bırakıp ittifak olmayı teklif etmekte ve Osmanlı Devleti'nin birden bire mahvolacağını telkin etmekteydi (BOA. Y. PRK. UM. 30/43, 13 Ağustos 1310 - 25 Ağustos 1894).

Ermeni ihtilal komitesinin propaganda faaliyetleri içerisinde yafta, afiş, bildiri gibi metinlerin yanı sıra şiir/şarkının da var olduğu görülmektedir. Koçhisar köyü ahalisinden Kocaoğlu Ağya'nın evrakı arasında çıkan küçük bir defterde Ermenice el yazısı ile yazılan bir şarkının tercümesi Sivas vilayet mütercimi tarafından şu şekilde yapılmıştır:

*“Elveda Ey sevgili Elveda
Harp sadası tanin-i endâz oldu
Ger kahramanlara refik olmaz isem
Saltanattan hisse yoktur bana
Ağlama ey ciğer-parem ağlama
Mümkündür ah avdet edeyim ah ağlama
Şiddet-i harbe düşersem eğer
Semada görelim yekdiğerimizi
Derunumda alev-nâk olan
Karındaş hasedi dağılır
Ermenistan 'in aziz toprağından
Ecnebiyyetin boyunduruğından kaldıracacağım.”*

Ermeni komitecilere yönelik yapılan baskınlarda Ağustos 1894'te Koyulhisar'da Ermenilerin evlerinde 10 kitap ve risale ele geçirildi. İki tanesinin tercümesi Sivas vilayet mütercimi Mehmed Tefik tarafından yapılarak İstanbul'a gönderildi. Adı geçen eserler ve müellifleri ile ilgili bilgiler şöyledir (BOA. Y. PRK. UM. 30/43, 14 Ağustos 1310 - 26 Ağustos 1894):

Numara	İsmi	Kıt'a	Nev'i Kitap ve Risale
1	Andonoğlu Mıgırdıç	1	El yazısı olarak Hervaryo'nun Ermenistan'a girmesine dair tarih
2	Boğosoğlu Vartan	1	Matbu Ermenistan tarihi
“	“	1	Matbu Ermeni Lisan-ı maderi Ermeni krallarının vakitlerinden bahseder.
3	Kocaoğlu Ağya	1	El yazısı bir kıt'a muzır şarkının üç beyte tercüme olunmuştur.
4	Kalaycıoğlu Ohannes	1	Matbu Ermeni Lisan-ı maderi
“	“	1	Çocuklara mahsus bir elif ba risalesinin nihayetinde Ermenistan ve Ermeni kahramanlarından bahisle çocukları teşvik eder bazı makaleler.
“	“	1	Çocukların Dostu namında matbu bir gazetenin bir nüshası
5	Çelikoğlu David	1	Matbu' Ermeni Lisan-ı maderi
“	“	1	Matbu bir Ermenistan tarihi
“	“	1	El yazısı bir nutuk tercüme olunmuştur.
		TOP-LAM 10	

Tablo 1: Ermeni Komitecilere Ait Ele Geçen Yayınlar

Eserler incelendiğinde Ermeni tarihine ve diline ait eserler olduğu ve özellikle de çocukların dil, alfabe ve tarihlerini öğrenmelerini temin etmeye yönelik yayınlardan seçildiği dikkatlerden kaçmamaktadır.

Amasya'da komite adına bazı yerlerde ihtilal bildirimleri asan dokuz kişi Almanya fahri konsolos vekili Mösyö Krug'un ihbarı üzerine tespit edilerek tutuklandı. Kalaycı Serkis ve Mıgırdıç isimli şahıslarla tutuklu Kuyumcu Toridoğlu Hacı Artin'in yerine komite reisi olduğu anlaşılan Arapkirli Devletyan Toros tevkif edilerek haklarında kanuni işlem başlatıldı (BOA. A. MKT. MHM. 724/3, 21 Eylül 1310 - 3 Ekim 1894). Devletyan Toros'un hanesinde ele geçirilen evraklar onun komitenin yeni reisi olduğunu kanıtlar nitelikte idi. Zira ele konulan evrak arasında kendi adına yazılmış ve "Amasya'nın Ermeni İhtilal Komitesi Tarafdarları" mührü basılmış bazı uyarılar ve zararlı makaleler yer almaktaydı. Bu metinler tercüme edilerek Sivas vilayetine gönderildi ve bunları tertip edenlerin cezalandırılması için mesele müdde-i umumi makamına arz edildi (BOA. Y. PRK. UM. 30/43, 23 S 1312 - 26 Ağustos 1894).

İhtilalcilerin evinde ele geçirilen evraklardan bir tanesi "Sevgili Arkadaşlar" hitabı ile başlayan ve sonunda "İdare Heyeti Namına Hınçakyan İhtilal Taraftarının Amasya Şubesi" ve "ref'etli Toros Ağa Devletyan" isim ve mührüyle biten bir yazıdır. Adı geçen yazıda, ihtilalcilerin son dönemde ümitsizliğe kapıldıkları bunun doğru bir hareket olmadığı ifade edilmekteydi. Söz konusu yazıda Ermeni çetecileri teşvik etmek ve heyecana getirmek için şu ifadelerin kullanıldığını görmekteyiz:

"Mademki biz ihtilale çıktık kan dökmek, muharebe, müsademe, kavga etmek ve bazı kere de mağlubiyete duçar olmak velhasıl bu gibi vukuatın cümlesi bizim içindir. Ve daima bize muntazırdır... Mamañih mukteza-yı zamana ictinâb ve ihtiyat lazımdır. Biz sizin mülahazasızca hareket etmenizi talep etmiyoruz çünkü düşmanımızda şimdi hal-i gaflette değildir. Uyanık ve mütecasirdir... Kat'ı ümid etmeyerek bilakis şeci'âne bir suretle say ü gayret etmeliyiz. Çalışalım terakki edelim. Fakat ihtiyatkârâne müdebbirâne ve müteyakkızâne olarak elimizden geldiği mertebe ve hatta uhdemizde isabet eden hisle fevkinde olarak çalışmalıyız. Hin-i hacette başımız talep bulunduğu vakit onu da kemâl-i memnuniyetle feda etmeliyiz." Metnin sonunda Türk devletinin yıkılmasına az kaldığı ve ihtiyarlaştırmış düşmanını dostların göndereceği kuvvetlerle yeneceklerini söyleyerek mensuplarının heyecanını diri tutmayı hedeflemişlerdir" (BOA. Y. PRK. UM. 30/43, 13 Ağustos 1310 - 25 Ağustos 1894).

Evrak içerisinde çıkan diğer iki metin ise "Kabzımallara Mahsus Tenbihat" ve "Tenbihat-ı Umûmiye" başlıklarını taşımaktadır. Kabzımallara hitaben yazılan uyarıda, bunlardan haftalık veya aйдat taksitlerini bir an önce vermeleri, firkanın şevkini artıracak toplantıların düzenli olarak tertip edilmesi istenmekteydi. Son olarak cemiyete yeni girecek üye var ise bunların firkanın ittifakı ile girmesi ve sadakatten ayrılmamaları tenbih edilmekteydi. Genel uyarılar başlığında ise, her hususun bütün yönleriyle kesinlikle gizli tutulması gerektiği, eşkıyalığa dâhil olmak isteyenlerin öncelikle ilgili programı okuyup bunu özümsemesi ve bu doğrultuda kararını vermesi gerektiği ihtar edilmekteydi (BOA. Y. PRK. UM. 30/43, 17 Nisan 1894).

Ermeni komiteciler, kendilerine destek vermeyen Ermeni vatandaşları tehdit etmekte ve onlardan haraç istemekteydi. Amasyalı Artin de komitecilerin baskısı altında kalanlardandı. Kendisinden komite mühürlü varak ile 25 lira istenmişti. İstenilen haracı geciktirmesi üzerine, Ermeni olaylarından dolayı affedilen Altunoğlu Lukas altı arkadaşı ile 12 Eylül 1895 Perşembe gecesi saat on iki sularında Artin'in evine girdi. Kendisini kama ile öldürecekleri sırada hane halkının bağırarak feryat etmesi üzerine Zabıta Ali ile birkaç Müslüman kadın yetişti. Zabıta Ali birini yakaladı ise Ermeni kadın ve erkekler onu zabitanın elinden kaçırdılar. Daha sonra beş kişi yakalandı. Diğerlerinin de yakalanması için seferber olan Amasya Mutasarrıflığı kalan iki kişiyi de derdest etti ve haklarında kanuni işlem başlatıldı (BOA. DH. MKT. 429/30, 1 Eylül 1311 - 13 Eylül 1895). Ermeni komitecilerin sık sık başvurdukları bir yöntem de suikast idi. Müslümanlara yönelik suikast girişimlerinde buldukları gibi, kendilerine muhalif olan ve ihtilal komitesine yardımda bulunmayan Ermenilere de suikast düzenlemekteydiler. Merzifon Protestan cemaati reisi Karabet de kiliseye giderken Ermeni çeteciler tarafından suikasta kurban gitti. Merzifon'da katledilen Protestan cemaati reisi Karabet'in komitece

katlinde Arakelyan Kirkor'un zanlı olduğu düşünülerek hakkında tahkikat başlatıldı. Hakkında iddialar olmasına rağmen kanunen hüküm vermeye yarayacak sabit bir delil olmadığı anlaşıldı. Sivas Vilayetinden Sadarete konu ile ilgili yazı gönderildi. Bu yazıda, Kirkor'un aslen Merzifonlu olduğu bundan on üç sene önce Amerika'ya gittiği ve üç sene önce de Merzifon'a döndüğü anlatılıyordu. Elinde Amerika hükümeti tarafından verilen tabiiyetname ile Dersaadet Sefarethanesinden verilmiş olan 20 Mayıs 1894 tarihli pasaport bulunan Kirkor'a Hariciye Nezaretinden tabiiyet değişikliği hususunda izin verilmemiştir. "*Erbâb-ı fesâddan olmasından dolayı*" Amerika'ya sürülmesi düşünülmüştür (BOA. DH. MKT. 412/42, 15 Temmuz 1311 - 27 Temmuz 1895).

Ermeni eşkıyası tarafından Amasya'da katledilen bir diğer kişi ise Camekyan Agop'tur. Ermeni ifsat hareketleri ile ilgili hükümete ihbarda bulunduğu için Ermeni komiteciler tarafından öldürülen Agop'un hanımı ve iki çocuğu kimsesiz kaldıklarından ve fakir olduklarından kendilerine münasip bir miktar maaş bağlanmasını talep ettiler. Camekyan Agop'un ailesine önce 100 kuruş maaş bağlandı daha sonra bu maaş 200 kuruşa yükseltildi (BOA. DH. MKT. 218/55, 14 N 1311 - 21 Mart 1894); A. MKT. MHM. 645/18, 29 L 1312 - 25 Nisan 1895); DH. MKT. 391/45, 7 M 1313 - 30 Haziran 1895). Hükümet lehine muhbirlik yaptığı için ölüm tehditleri alan başka Ermeniler de vardı. Asador ve Zedikyan isimli Ermeniler ile Köprü kazasında iki Ermeni muhbir hizmetlerinden istifade edilmediği ve suikasta uğrama ihtimalleri göz önüne alındığından Amasya Mutasarrıflığınca başka bir yere gönderilmeleri talep edilmekteydi. Bunlar ara sıra mahalli memurlara gelerek bazı ihbarlarda bulduklarından Ermeniler tarafından muhbir addedilmiş hatta Asador isimli şahsa 1893 yılında suikast vuku bulmuştu (BOA. DH. MKT. 296/44, 16 R 1312 - 17 Ekim 1894). Bu kararlar, Osmanlı hükümetinin sadık Ermeni tebaa ile ilgili hassasiyetlerini ortaya koyması bakımından ehemmiyeti haizdir.

1894 yılı başında yalnız Amasya'da değil çevre illerde de Ermeni olayları meydana geldi. Times gazetesinin haberine göre, 11 Şubat'ta Amasya Polisi 28 Ermeniye polise muhbirlik yaptığı iddia edilen bir başka Ermeniye öldürmeleri suçlamasıyla tutukladı⁵. Sivas'taki Alman Konsolosu bölgedeki Ermenilerin evlerinde arama yapılmasının öfkeyi arttırdığını belirtti. Amerikan Hükümeti ise Sivas'a durumu soruşturmak üzere bir komisyon göndermeye karar verdi. Sivas Valisi yerinin değiştirilmesini talep etti ("*Agitation Among Armenians*", The Times, 02.03.1894: 5).

Temmuz 1894'te Amasya'nın ileri gelenlerinden dokuz kişinin evine yapıştırılan yaftalar, Muhbir Tatyos'un öldürülmesi ve Amasya'da bir Ermeni ayaklanması ihtimalini kuvvetlendirmesi Mutasarrıf Mehmed Ali Paşa'yı tedirgin etti. Mehmed Ali Paşa, üst makamlara yazdığı telgrafla tedbir maksatlı birtakım isteklerde bulundu. Buna göre, redif ve zabtiye zabitanı ile polisler işe yaramaz takımdan olduklarından bir vukuat durumunda bunlarla müdafaa mümkün olmayacağından Amasya sancağına bir tabur nizamiye askeri sevk ile zabtiyenin jandarmaya tahvili istenmekteydi. Ehil olmayan polis ve zabıtalardan değiştirilerek sayılarının artırılması, Amasya'da önemli mevkilere altı adet karakol inşası talepleri arasındaydı. Eğer bu talepleri yerine getirilmez ise mesuliyeti üzerine almayaacağından bahseden Mehmed Ali Paşa'nın bu tavrı Dâhiliye tarafından telaş ve aciziyet belirtisi olarak değerlendirildi ve Paşa azledilerek yerine Merzifon kaymakamı Bekir atandı. Bu arada yafta meselesinden dolayı tevkif edilen Ermeniler yakın olduğu gerekçesiyle Yozgat'a oradan Divan-ı Harbe sevk edildiler (BOA. A. MKT. MHM. 724/3, 13 Ş 1311 - 19 Şubat 1894). Hükümet lehine çalışan Ermeni memurlardan biri de Vasil isimli bir vatandaşı. Düyûn-ı Umumiye memuru olan Vasil, Merzifonlu Agop'un evinde zararlı yayınların ortaya çıkarılmasında yararlılık gösterdiği halde sonradan tutuklandı ve memuriyeti başkasına verildi. Ancak Vasil daha sonra berat ettiği için, açılacak ilk memuriyete tayin edileceği bildirildi (BOA. DH. MKT. 15/26, 28 C 1311 - 6 Ocak 1894).

Ermeni ihtilal komitesi mensupları Amasya ve Merzifon'da Müslüman halka hitap eden ve onları zulme karşı ayaklanmayı teşvik eden yaftalar ve bildirimler asmaya devam ediyordu. Bu bildirimlerden biri Dördüncü Ordu-yu Hümayun Müşiriyeti tarafından elde edilerek Seraskeriye gönderildi. Söz konusu yazı, "*İslam Biraderleri*" hitabı ile başlıyor ve medeniyetin olduğu yerde artık ayrılıkların söz

⁵ Times gazetesi öldürülen Ermeni muhbirin ismini vermemiştir. Ancak gelişmelerden ve olayın yaşandığı tarihten anlaşıldığı kadarıyla komite tarafından öldürülen kişi Muhbir Tatyos'tur.

konusu olamayacağı ifade ediliyordu. Adı geçen yaftada Ermeni ihtilal komitesi şunları söylemekteydi:

“Avrupa hürriyet ve medeniyet sayesinde ilerlerken Türkiye harap olmaktadır. Bunun sebebi ise, Türkiye ahalilerinin vazifeye sahip çıkmamalarıdır. Bu nedenle vazifeye Ermeniler sahip çıkmaktadır. Hükümetin adaletsizce muamelelerinden dolayı vergiler artmakta halk daha da fakirleşmekte ve Avrupa malları karşısında ticaret yapamaz duruma gelmektedir. Memurların liyakatsızlıkları ve rüşvet yemeleri ise haksızlığı artırmaktadır. Hükümetin bu insafsızlığına Türkler de ses çıkarmayarak destek vermektedir. O nedenle biz Ermeniler bu kötü gidişata dur diyerek ihtilal ile hükümet kurmak niyetindeyiz. Hapishanelerde, tomruklarda, idamlarda hesapsız canlar telef etmekteyiz. Hürriyet, terakki ve islahat üzerine konuştuğumuzda ahmak derler. Gayret ile çalışıp kan döktüğümüzde eşkiya derler. Artık hükümetin sözü bize vazife değildir. Bize ağır gelen Türkiye ahalisinin aldanmasıdır. Ey İslam vatandaşlar! Size ilan ederiz ki, nerede olduğunuza bakınız. Biz Ermeniler nihayet gayret edip maksadımıza ulaşacağız. Siz de boş durmayın. Vatan uğruna bizim feryatlarımızı işitiniz. O vakit siz de istifade edersiniz.” (BOA. Y. PRK. ASK, 103/73, 20 N 1312 - 17 Mart 1895).

Bu ve benzeri afişler, yaftalar Hınçak komitesi tarafından kamu binalarına ve Merzifon, Yozgat, Amasya, Çorum, Ankara, Sivas ve Diyarbakır'da evlerin duvarlarına yapıştırılmaktaydı. Bu afişler Türkçe idi ve tüm Müslümanlara hitap ediyor ve zulme karşı ayaklanmalarını istiyordu. Bu gibi metotlarla Hınçaklar Türklerin hükümete karşı gelmelerini ümit ediyordu. Bu ilanlar ile halk Sultan II. Abdülhamid'e karşı isyana çağrılmakta ve yakında büyük bir devletin yardımı geleceği belirtilmekteydi. Bölücülük ve isyan teşvik eden bu broşürler Atina'da yerleşmiş bulunan *“Ermeni Hınçakyan İhtilal Tarafdârânı”* isimli komite tarafından hazırlanmaktaydı (Kolbaşı, 2011: 317-318).

Ermeni komiteciler tarafından hazırlanan bu bildirilerin bir diğer muhatabı ise komitenin faaliyetlerine muhalif olan ve destek vermeyen Ermeniler idi. Bu nedenle Amasya'da bazı Ermeni ve Protestan hanelerine muzır evrak atılmaktaydı. Bu evraklarla bazı Ermenilerin tehdit yoluyla fesada teşvik edilmesi amaçlanmaktaydı (BOA. A. MKT. MHM. 724/10, 8 Kânunusani 1310 - 20 Ocak 1895). Sivas Valiliği tarafından Sadarete gönderilen ve beş varakadan oluşan ihtilal bildirisinde, istiklal zamanının geldiği vurgulanarak tüm Ermenilerin bu uğurda mücadele etmesi istenmekteydi. Adı geçen bildiride ihtilalciler şunları söylemekteydi:

“Ermeni ihtilali ve milli istiklal fikri ile müstakil yeni bir Ermeni hükümdarlığına çok az kalmıştır. Her bir Ermeni kendi mukaddes vazifesini tanısin ve böylece kendi arzu ettiği hürriyete çabuk yetişsin. Ermeniler için duracak zaman değildir! Ermeni üzerine asırlarla ağırlaşmış zincirini kırıp hitam vermeye çalışmak her bir Ermeninin mukaddes hakkıdır! Türk'ün barbar ve zalim hükümetinin boyunduruğu bir tarafa atmalıdır! İstiklalîyet-i milliyeyi elde etmek için Ermeni ahalisi kendi kanı ile kurtulup bir daha hükümdarın boyunduruğu altına düşmemeli. Bunun için istiklalinden hemen sonra müstakil hükümdarlığı teşkil etmesi elzemdır! Kurulacak yeni hükümet Ermeni ahalisinin hükmü altında olacaktır. Tertip edilecek nizamlara karşı gelenler cezalandırılacaktır. Gerçekleştirilecek islahatlarla Ermeniler medeni milletler seviyesine ulaştırılacaktır”.

Yaşasın Ermenistan! Yaşasın ihtilalciler! nidasıyla son bulan bildiride ihtilal sonrası kurulması düşünülen devletin nasıl idare edileceğine dair bilgiler de verilmektedir. Buna göre, reisi umum ahalinin oyu ile seçilecek ve memuru ahali tayin edecektir. Hükümet ahalinin hükmü altında olacaktır. Matbuata ve şirketlere tam özgürlük tanınacak, çocuklar hükümetin yaptığı masraflarla okuyacaktır (BOA. A. MKT. MHM. 724/10, 25 B 1312 - 22 Ocak 1895); DH. MKT. 248/19, 9 Z 1311 - 13 Haziran 1894).

Komite üyeleri ihtilal yanlısı Ermenilerin heyecanını sıcak tutmak ve teşvik etmek için milli ve tarihi temaları ve geleceğe dair hedefleri ifade eden yazılar kaleme almaktaydı. Komitenin hedefindeki ikinci grup ise ihtilale ve terör hareketlerine uzak duran Ermeniler idi. Komiteciler hazırladıkları yaftalar ve bildirilerde bu sınıfın Ermeni istiklali için kendileri ile beraber mücadele etmesini istedi ve tehdit etti. Hatta Muhibir Tatyos örneğinde görüldüğü üzere kendi davalarına muhalif olan Ermenileri öldürmekten de geri durmadılar. Komitenin hitap ettiği üçüncü kitle ise Müslüman ahalidir.

Ermeniler burada özellikle Alevi-Bektaşî kesimin farklılıklarından istifade ederek İslam toplumu içerisinde bir ayrılık meydana getirmeyi arzu ediyordu. Öte yandan devletin içinde bulunduğu zor durumu ve fakirliği de propaganda malzemesi yaparak halkı hükümete karşı kışkırtmayı amaç edinmekteydi.

Ermeni ihtilal cemiyetlerinin hareketleri her ne kadar 1892-1894 yıllarında yoğunluk kazanmışsa da daha erken tarihlerden itibaren bir ihtilal hazırlığı içerisinde oldukları bilinmektedir. Gerek matbuat gerekse silah ve teçhizat yönünden bir hazırlık içerisinde oldukları görülmektedir. Bu mada Amasya Ermenilerinden Vasil'in evinde Ermenice yasak yayınlar bulunduğu dair Merzifonlu İkola Bey'in şahitliği üzerine Vasil tevkif edilmişti (BOA. DH. MKT. 2015/31, 4 R 1310 - 26 Ekim 1892).

Amasya'da 1893 yılında ele geçirilen bir mektup, Merzifon ve Amasya'daki Ermeni çetecileri gün yüzüne çıkarması bakımından önemlidir. 19 Mayıs 1893 tarihli Amasya'da Ağaton Manasyan tarafından Merzifon'da Karabet Vartanyan'a ecza/kimyevi teknik ile yazılan bir mektup, Merzifonlu kira arabacılarından bir Ermeni tarafından götürülmekteydi. Mektup adresine ulaştırılmadan Amasya'da ele geçirilerek Sivas vilayetine gönderildi. Mektuptan anlaşıldığına göre, Merzifon'da bulunan eşkıya komitesi tarafından, bir miktar silah ve 500 lira kadar da para toplanmıştı. Bu mektup sayesinde muallim olmak için Samsun'a gitmiş olan Parunak ve Amasya'da mukim Doktor Karakin'in de komiteci oldukları öğrenildi. Bunun üzerine ismi geçenlerin tutuklanması ve gerekli tedbirlerin alınmasına karar verildi (BOA. A. MKT. MHM. 713/31, 7 Temmuz 1309 - 19 Temmuz 1893); BEO 332/24842, 14 C 1311 - 23 Aralık 1893).

1893 yılında Amasya'da ele geçirilen mektup kimyevi tekniklerle çözüldü ve tercüme edilerek bir nüshası Dersaadet'e gönderildi. Adı geçen mektuptan anlaşıldığına göre, Amasya komitesi Merzifon komitesine bağlıdır ve onun emirleriyle hareket etmektedir. Amasya'da Ağaton Manasyan takma isimle yazan kişinin komite hakkında verdiği malumata göre, ihtiyaç duyulan eşkıya ve para toplanmış Ağaton Manasyan, Karabet Vartanyan'dan (muhtemelen komite reisi) Amasya'ya gelmesini talep etmişti. Onun Amasya'ya gelmesinin komiteye güç vereceği ve Ermeni ihtilalcilerin birleşmesine vesile olacağı vurgulanmaktaydı. Yine mektuptan anlaşıldığına göre, Amasya'da Doktor Karakin de komite üyesi idi ve kendisinden komiteye maddi destek vermesi istenmişti (BOA. A. MKT. MHM. 713/31, 7 Mayıs 1893 Tarih ve 47 Numrolu Ermenice Mektubun Tercümesi; BEO. 241/18063, 8 M 1311 - 22 Temmuz 1893). Zabtiye Nezaretine gönderilen yazıda komite ile ilgili bazı bilgilere ulaşılmıştı. Buna göre, Amasyalı Parsinyan Parunak da erbab-ı fesattandı. Üsküdarlıoğlu Kalaycı Kalost mezkûr mektubu arabacıya vermekle suçlanıyordu. Merzifonlu Hanosoğlu Arabacı Minas'ın suçu ise adı geçen mektubu komiteye ulaştırmak suretiyle eşkıyaya yardımda bulunmaktı. Zanlılardan Parunak'ın beş sene kalebind edilmesine ve Kalost ile Arabacı Minas'ın dahi beş sene küreğe konularına karar verildi (BOA. A. MKT. MHM, 713/31, 28 Ağustos 1310 - 9 Eylül 1894). Sivaslı Doktor Karakin Hekimyan ise, Amasya'dan Merzifon'a yazılmış imzasız bir mektuptan dolayı otuz beş günden beri tutuklu olduğundan ve hastalığından bahsederek adalet talep etmekteydi. Hekim Karakin, 19 Mayıs 1893 tarihinde Sivas'ta olduğunu ve 3 Haziran 1893 tarihinde de hükümetin müsaadesi ile Şikago sergisine gitmek üzere hareket edip Havza'ya geldiğini ifade ediyordu. Havza'da kazaen ayağı kırılan ve sakat haliyle gözaltına alınan Karakin, fakir bir kimse olduğu dikkate alındığında, hakkındaki iddiaların iftiradan ibaret olduğunun anlaşılacağını söylemekteydi. Hapishanede bir de zatülcenp hastalığına duçar olduğunu belirten Sivaslı Doktor Karakin Hekimyan, haline merhamet edilerek salıverilmesini talep ediyordu (BOA. DH. MKT. 132/37, 2 Ra 1311 - 13 Eylül 1893).

Diyarbakır, Malatya, Arapkir, Harput, Mamuretülaziz, Merzifon, Amasya, Sivas, Havza ve dolaylarında vuku bulan Ermeni ayaklanmaları ile ilgili Erkan-ı Harb İkinci Feriki Abdullah bin Rüstem imzasıyla merkeze gönderilen layihada Ermeni olayları hakkında teferruatlı bilgiler verilmektedir. Adı geçen layihada, Merzifon kazasının son yıllarda meydana gelen Ermeni ihtilal hareketlerinin merkezi olduğuna değinilmektedir. Bu süreçte Ermeniler Merzifon'da, İslamiyet ve devlet aleyhine Müslümanları galeyana getirmek maksadıyla yaftalar hazırlamaktadırlar. Erkan-ı Harb İkinci Feriki Abdullah bin Rüstem'in ifade ettiğine göre Ermeniler artık propaganda faaliyetlerinin de ötesinde

terör eylemlerine başlamışlardı. Bu eylemlerinden biri olarak Merzifon Rüştiyesi'ni içinde bekçisiyle beraber yaktılar. Yangın etrafa yayılarak birçok medrese, cami, mescit ve dükkân eşyalarıyla beraber yandı. Bu yangın Müslüman aileleri sefil ve perişan bir hale düşürdü. Mektebin yanmasına üzülen Müslümanlara “*Size mektebin ne lüzumu vardır*” gibi tahkir ve tezyif edici cevaplar veren Ermeniler, Müslüman halkı galeyana getirmek için gayret sarf ettiler.

Ermeni ihtilal komitesinin çok çabuk örgütlendiği, birçok sancak ve kazada şubeler açtığı ve bu şubedeki ihtilalcilerin bir biri ile irtibat halinde olduğu görülmektedir. Sason kuyumcularından olup Gümüşhacıköy'de amcası Kuyumcu Kirkor'un yanına giden Trabzonlu Baronoğlu Artin ile Samol isimli şahıslarda komite mührüne ait arma ve bazı zararlı eşyalar bulundu. Bunlar adliyeye sevk edilerek eşyaları merkeze gönderildi (BOA. DH. MKT. 439/53, 18 R 1313 - 8 Ekim 1895).

1895 yılı başlarında Amasya şehrinde 50 kadar Ermeni kadının iane toplamakta ve eşkıyayı muhafaza etmekte oldukları iddiası üzerine, Sadaret, Harbiye Nezaretine konuyla ilgili bir yazı gönderdi. Ermenilerin maksadının Müslümanları galeyana getirerek Avrupa'nın müdahalesini temin ettiği o nedenle Müslümanlarla Ermeniler arasında bir gaile çıkmamasına dikkat edilmesi istendi. Sadaret, Sivas Valisinin de Amasya'ya giderek olayları yakından takip etmesini, yafta meselesinden dolayı Müslümanların galeyana gelmemesini ve suçu sabit olanların cezalandırılmasını istedi. Müslüman ahaliye yapılan saldırıların da Londra Sefaretine münasip bir lisan ile yazılması böylece yanlış algılamaların önüne geçilmesi hedeflendi (BOA. A. MKT. MHM. 724/10, 10 Ş 312 - 6 Şubat 1895); İ. DH. 1319/52, 19 Ş 1312 - 15 Şubat 1895).

Ermenilerin propaganda faaliyetlerine Osmanlı topraklarında ticari faaliyet gösteren Yunan şirketlerinin destek olduğunu görmekteyiz. Merzifon ve Amasya havalisindeki Ermeni ihtilal faaliyetlerini yöneten Karabet Tomayan bir sene önce yargılanıp Londra'ya sürülünce, onun yerine komite reisi olarak amcasının oğlu Tomayan Artin aktif olarak görev aldı. Tomayan Artin'in oğlu Vahan da komitenin meşhur ve önde gelen reislerinden biri idi. Tomayan Artin Hınçak komitesi adına yürüttüğü faaliyetlerinde Samsun Yunan Vapurları Acentesi İzmirli Yuvan'ın desteğini de aldı. Sivas Valisinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıda, İzmirli Yuvan'ın fesat takımından olduğu, oğlu Todoraki'nin de Ermeni Hınçak gazetesini yurda soktuğu, Amasya ve Merzifon'daki Ermenilere gizli mektuplar gönderdiği ifade edilmekteydi. Ermeni ifsat hareketlerinin devam ettirilmemesi ve vilayete silah ve cephanesokulmasına meydan bırakılmaması için her seferinde gereken yerlere ikaz ve ihtarlar yapılmıştı. Buna rağmen 1892 yılında Harput Ermeni fesat cemiyetinin reisi olan ve gizli bir şekilde İstanbul'a nakl edilmek üzere iken Samsun'dan firar eden Şemadan? oralarda bulunan Ermeniler tarafından saklanarak dört beş ay kaldığı halde sonrasında Samsun Yunan acentesi İzmirli Yuvan Ağa vasıtasıyla kaptan elbisesi giydirilerek ve Yunan vapurlarından birine binerek Atina'ya gönderildi. Bir müddet sonra ise Merzifon Ermeni fesat cemiyetinin reisi Tomayan Artin ve oğlu Vahan da aynı şirketin vapuru ile Atina'ya götürüldü. Pan Elenik Kumpanyası eşkıyaları kaçırdığı gibi Osmanlı ülkesine zararlı yayın ve silah sokmakla eleştirilmekteydi. Bu nedenle Sivas valiliği, bu tarz kimse-lerin ülke dışına kaçmalarına müsaade edilmemesi ve ülke içine silah ve cephanes girişine meydan verilmemesi için gereken makamlara gereken emirlerin verilmesini rica etti (BOA. BEO. 223/16710, 6 Şubat 1308 - 18 Şubat 1893).

Bu gelişmeler üzerine hükümet, Ermeni olayları ve bölge hakkında tecrübe ve bilgi sahibi olan Giresun Kaymakamı Bekir Sıdkı Paşa'nın bilgisine başvurdu. Bekir Sıdkı Paşa, Bafra, Ordu, Havza ve Giresun gibi yakın bölgelerde kaymakamlık yapmış, Ermeni meselesi ve asayişe dair malumat sahibi bir idareci idi. Ser- Kurenâ-yı Hazret-i Şehriyari'ye gönderdiği iki arizada, Ermeni meselesi ile ilgili yaşanan gelişmelere ve alınması icap eden tedbirlere değindi. 10 Ocak 1891 tarihli ilk arizada, Ermeni komitecilerin hazırladıkları ve ele geçirilen zararlı yayınlar hakkında bilgi verdi. Buna göre, Karakin isimli rahip tarafından Ermenice telif edilmiş iki zararlı yayın ele geçirildi ve bu yayınların mühim görülen noktalar çevrilerek gönderildi. Rahip Karakin önceleri Trabzon Marhasalığı yapmaktaydı. Buradan siyaseten gönderilen rahip Karakin şimdilerde Beyoğlu'ndaki Ermeni kilisesinde ifsat hareketlerine devam etmekteydi. Karakin'in telif ettiği kitaplardan anlaşıldığına göre, müstakil Ermenistan meselesi yeni bir mesele değildi ve bundan on beş yirmi yıl önce tohumları atılan

bir fitne idi. Bekir Sıdkı Paşa'ya göre, Karakin tehlikeli fikirlere sahip biriydi ve Beyoğlu gibi önemli bir yerde bulunması da uygun değildi. Zira Karakin burada da eski patrik Hrimyan ve hâlâ patrik vekâletinde bulunan Nerses Arslanyan ile beraber fitne hareketlerine dâhil olmaktadır. Alınması gereken tedbirlerle ilgili de bilgi veren Bekir Paşa, Ermenilerin yoğun bulunduğu Van, Muş, Erzurum, Diyarbakır, Mamuretülaziz, Sivas ve Trabzon vilayetlerindeki piskoposlarla diğer ruhbanların bu gibi evrak ile zararlı faaliyetlerde bulunamaması için gerekli tedbirlerin de alınmasını tavsiye etti (BOA. BEO. 223/16710, 29 Kânunuevvel 1306 - 10 Ocak 1891).

Bekir Sıdkı Paşa, 21 Aralık 1891 tarih ve 95 numaralı ikinci arızasında, Merzifon ve havalisinin Ermeni olaylarında adeta bir üs görevi gördüğüne, bunda Ermeni nüfusun diğer bölgelere nazaran daha fazla olması ve bölgede açılan Protestan Amerikan Koleji'nin de önemli rol oynadığına değindi. Paşa'nın ifade ettiğine göre, Ermenilerin gerçekleştirmeyi düşündükleri planlardan biri, diğer gayrimüslim vatandaşların çeteciler tarafından öldürülerek suçun Müslüman üzerine atılması idi. Bununla bir mağduriyet oluşturacak ve Avrupa devletlerinin müdahalesini temin edeceklerdi. Bir karışıklık ve kargaşaya meydan vermemek kazada ciddi ve kuvvetli bir asker varlığı ile mümkün olabilecektir. Ancak Merzifon kazası tabur merkezi olmadığından burada ihtiyat kuvveti ikâme ve istihdamı mümkün değildir. Merzifon'a altı yedi saat mesafede yer alan Amasya'da bir bölük nizamiye süvari askeri vardır. Meselenin ciddiyeti açısından askerî tedbirlerin acilen alınması gerekmektedir (BOA. BEO. 223/16710, 9 Kânunuevvel 1307 - 21 Aralık 1891).

Dâhiliye Nezaretinden Sadarete gönderilen konu ile ilgili yazıda, Ermeni komitecilerin silah, yakıcı ve yanıcı maddeleri içeri taraflara nakl etmek için kolaylıkla Canik sahiline getirdikleri ve buradaki memurları gaflete düşürmek suretiyle Merzifon, Hacıköy ve Amasya kazalarına sokmak niyetinde oldukları ifade edilmekteydi. Bu hususta Trabzon ve Sivas vilayetlerinin gereken tedbirleri alması gerektiğinden bahsedildi. Öte yandan Harput Ermeni çetesi reisi Şemadan? ile Tomayan Artin ve oğlu Vahan'ın tebdil-i kıyafetle Yunan Kumpanya vapurları vasıtasıyla Atina'ya götürüldüğüne dikkat çekilerek bu hususta Yunan hükümeti tarafından gereken tahkikat ve araştırmanın ifa ettirilmesi talep edildi (BOA. BEO. 223/16710, 8 Ş 1310 - 25 Şubat 1893). Hariciye Nezaretinden Sadarete gönderilen bir başka yazıda ifade edildiğine göre, 11 Mart 1893 Cumartesi günü Trabzon'a gelen aynı şirkete ait Isparta isimli vapurun posta sandığında Ermenice Hınçak gazetesinden 301 nüsha ile "*Hırsız*" namında bir risale ve Merzifon'a yazılmış Ermenice iki mektup zuhur etmişti. Bu tehlikeli faaliyetlerinden dolayı şirket hakkında gerekenin yapılması için Yunan Hariciye Nezaretine yazı gönderildi (BOA. BEO. 223/16710, 14 N 1310 - 1 Nisan 1893).

Yunan Sefaretinden konuyla ilgili 1893 Mayısında cevap geldi. Yunan Sefareti cevabında, *Pan Elenik Kumpanyasının Pire'deki müdüriyeti Trabzon acentesini Samsun acente müdürünü memuriyetten azl ve tebdile davet eylemiştir* denildi. Söz konusu şirketin ciddi şekilde ihtar edildiği ve dikkati çekildiği bildirildi (BOA. BEO. 223/16710, 6 Za 1310 - 22 Mayıs 1893).

Ermeni olaylarında kilit rol oynayan Tomayan Artin'in Atina'dan tekrar Amasya şehrine geldiği ve hafta olayları ile çete faaliyetlerine devam ettiği anlaşılmaktadır. Artin'in bu seferki taktiği, tebdil-i kıyafetle ile farklı evlerde saklanmak üzerine idi. Tomayan Artin ile arkadaşı Bekliyan Mihran'ın Amasya'da saklandıkları haber alındı. Amasya Mutasarrıfı Bekir Paşa'nın bizzat başında olduğu bir grup jandarma evi bastı ve 3 Nisan 1894 tarihinde Ramazan ayının 28. Çarşamba günü çıkan çatışmada, Mihran birkaç yerinden ağır şekilde yaralı, Tomayan Artin ise başından yaralı olarak ele geçirildi. Çatışma esnasında ahaliden Çerkes İshak da yaralandı ve şehit düştü (BOA. Y. MTV. 92/130, 24 Mart 1310 - 5 Nisan 1894).

Yaralı olarak ele geçirilen Tomayan Artin'in üzerinden eşkıya nizamnamesi ile fırka programlarına dair evrak çıktı. Hınçak İhtilal Cemiyeti'nin sosyalist fırkasına mahsus programın bir nüsha tercümesi Sadarete gönderildi (BOA. DH. MKT. 248/18, 9 Z 1311 - 13 Haziran 1894). Sivas Vilayetinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 12 Nisan 1894 tarihli telgrafta, Artin Tomayan ile arkadaşlarının derdest edilmesi ile üzerlerinde bulunan silahlardan ve Artin'in bazı ifadelerinden bahsedildi. Buna göre, Ermeni çetecilerde iki Rus martini, iki Karadağ revolveri ile bir kama ve birtakım evrak ve birisi Osmanlı ve diğeri ise Çerkes eğer takımlı iki at ele geçirildi. Artin Tomayan soruşturmasında,

Amasya ve Merzifon'daki Ermeni ihtilal komitesine taşrada bulunan birçok Kürt ve Kızılbaş ile birlikte Türklerin de destek verdiğini ifade etmekteydi. Hatta Amasyalı Hoca Emin Efendi'nin dahi bu kabilden olduğunu ileri süren Tomayan, onun Londra'daki Türki Gazetesi yazarlarıyla haberleştiğini ve adı geçen gazeteden aldığını iddia etmekteydi. Artin Tomayan bu iddiaları ile Ermenilerin yanı sıra Müslümanları da kendileri ile işbirliği içerisinde göstermektedir. Ancak Sivas Valiliğine göre, Tomayan'ın bu iddiaları sağlam delillere dayanmamaktadır ve desiseden ibaret iddialardır (BOA. Y. PRK. DH. 7/48, 10 Nisan 1310 - 22 Nisan 1894). Amasya ve Merzifon'da Hınçak komitesi adına birçok eylemde bulunan yafta hazırlayan, dağıtan, haraç toplayan ve silahlı çatışmalara giren Tomayan Artin Amasya Mutasarrıfının bildirdiğine göre, 22 Mayıs 1894 Salı günü müptela olduğu hastalıktan dolayı öldü. Onun ölümü Ermeni tedhiş ve propaganda hareketlerini sekteye uğratmadı. Ermeni ihtilalciler, komite adına önceki tüm faaliyetleri yapmaya devam ettiler. Komite adına bazı mahallere varakalar atıldı. Atılan bu bildirilerin hazırlayıcısı oldukları tahakkuk eden Kalaycı Serkis ve Mıgırdıç isimli şahıslarla tutuklu Kuyumcu Toridoğlu Hacı Artin'in yerine komite reisi olduğu anlaşılan Arapkirli Devletyan Toros tutuklandılar (BOA. A. MKT. MHM. 724/3, 21 Eylül 1310 - 3 Ekim 1894).

Amasya sancak merkezi ve kazalarında Ermeni ihtilalciler tarafından meydana getirilen adam öldürme, yaralama, gasp, haraç alma, zararlı neşriyat bulundurma ve yasadışı afişler/yaftalar yapıştırma gibi suçlardan tutuklu bulunan Ermeniler çeşitli tarihlerde yargılanıp çeşitli cezalara çarptırıldılar. Camekyan Agop, Ermeni ifsat hareketleri ile ilgili hükümete ihbarda bulunduğu için Ermeni komiteciler tarafından öldürülmüştü. Agop'u katleden Altun oğlu Artin ve arkadaşları Vasceresyen Karabet, Kirkor, Kayayan Artin ve Kazarin isimli şahıslar 25 Ekim 1893 tarihinde yakalandılar. Görülen mahkeme neticesinde katil olduğu tespit edilen Artin Altunyan idama mahkûm edilirken arkadaşları ise üçer sene kürek cezasına çarptırıldı (BOA. Y. PRK. UM. 30/43, 24 S 1312 - 27 Ağustos 1894); Y. PRK. AZN. 20/22, 20 Nisan 1315 - 2 Mayıs 1899).

1893-1894 yıllarında gerçekleşen olaylar neticesinde Amasya, Tokat ve Merzifon'da mahpus bulunan Ermeni fesatçılarının muhakemelerinin yapılması için Divan-ı Harp Reisi Mustafa Paşa ile Binbaşı Osman Bey Ankara'dan Tokat'a geldi (BOA. DH. MKT. 337/37 29 B 1312 - 26 Ocak 1895); DH. MKT. 357/3, 5 L 1312 - 1 Nisan 1895). Divan-ı Harp Heyeti tarafından yapılan yargılama neticesinde Amasya, Merzifon, Gümüşhacıköy ve Tokatlı Ermenilerden idam cezasına çarptırılanlar aşağıda tabloda gösterilmiştir (BOA, Y. PRK. AZN. 20/22, 20 Nisan 1315 - 2 Mayıs 1899).

Tutuklandığı Tarih	Suç	Cezası	İsmi
11 Aralık 1894	Muhbir Tatyos ve Zulamoğlu ve Çerkes'in katli maddesi	İdam	Amasya'nın Sofular mahallesinden Muhtar Papazoğlu kır sakallı Agop veledi Karabet
"	"	"	Mahdumu Kunduracı Mıgırdıç veledi Agop
"	"	"	Amasya'nın İslam Mahallesi'nden Ecderoğlu Doğramacı Ohannes veledi Kevork
"	"	"	Amasya'nın Sofular mahallesinden Terzioğlu Ekmekçi Nişan veledi Hampar (kato-lik)
"	"	"	Gümüşhacıköy'ünden Cenünoğlu Demirci Ohannes veledi Boğos
"	"	"	Gümüşhacıköy'ünden Vartirisoğlu Kasap Abraham veledi Vartiris

“	“	“	Gümüşhacıköy’ünden Ciri- loğlu dülger Agop veledi Kirkor
“	“	“	Merzifonlu Muradoğlu doğ- ramacı Hacı Kirkor veledi Boğos
“	“	“	Merzifonlu Kürd Manokoğlu nam-ı diğeri Dingiloğlu De- ğirmenci İstapan
21 Şubat 1894	Tabib Zorbey’in katli maddesi	“	Tokad kasabasından Hoca Ahmed mahallesinden Si- vaslı kuyumcunun oğlu Dik- ran (katolik)
“	“	“	Tokad’ın Cemaleddin mahal- lesinden refiki Dellâl Gera- gosoğlu Artin veledi Geragos
30 Ağustos 1894	Postanın gaspı ve Tatarın katli maddesi	“	Tokat’a tabi Artukabad’dan Çiftlik karyesinden Keşi- şoğlu Nişan
“	“	“	Tahteviye karyesinden Ma- latyalı Bazarganoğlu Avadis
2 Eylül 1894	“	“	Tokat’ın Mestancılar mahal- lesinden Melkonoğlu Leon
24 Eylül 1894	“	“	Tokat’ın Su İçmez mahalle- sinden Kalyonoğlu Kalaycı Kaspar
3 Eylül 1896	“	“	Tokad’ın Biskincik karyesin- den Demircioğlu Serkis

Tablo 2: İdama Mahkûm Olan Ermeniler (1894 Yılı)

Yapılan yargılamalar neticesinde çoğu 1894 yılında tutuklanan Ermenilerden Amasya sancağından 9, Tokat Sancağından ise 7 kişi olmak üzere 16 kişi idama mahkûm oldu. Suçlarına bakıldığında, Amasya, Merzifon ve Gümüşhacıköy kazalarından 9 Ermeninin hepsi “*Muhbir Tatyos ve Zulamoğlu ve Çerkes’in katli maddesi*”nden dolayı idama çarptırıldığı görülmektedir. Tokat sancağındaki 2 Ermeni “*Tabib Zorbey’in katli maddesi*”nden diğer 5’i ise “*Postanın gaspı ve Tatarın katli maddesi*”nden dolayı idam cezası aldılar.

Amasya, Merzifon ve vilayetin diğer kazalarında Ermeni olayları daha çok 1892-1895 yıllarında yoğunluk kazanmıştı. Ancak Ermeniler benzer faaliyetlerini 1900’lerin başından itibaren devam ettirdiler. Zikredilen dönemde yine zararlı neşriyat bulundurma, Müslümanları ve kendilerine destek vermeyen diğer Ermenileri tehdit etme, yaftalar yapıştırma, adam yaralama ve öldürme faaliyetleri bu dönemde de devam etti. Mesela Savadiye Mahallesinde Parsam Ağa’nın evinde mukim olan Kayayan Tomasoğlu Artin isimli Ermeni vatandaş evinde zararlı kitap, resim ve haritalar bulundurmaktan ifadesi alındı (BOA. ZB. 707/13, 13 Teşrinisani 1316 - 26 Kasım 1900).

Sivas Vilayetinden Sadarete gönderilen telgrafta Fransızca ve özellikle Ermeniceye hakkıyla vakıf posta memurları olmadığından dolayı zararlı eserlerin ve evrakın tespitinde zorluk çekildiği ifade olunmaktaydı. İstanbul vilayeti ile Amasya, Tokad ve Karahisar-ı Şarki sancaklarına ve mümkün ise Gürün, Tunus ve Haçin kazalarına adı geçen lisanlara aşına Müslüman memurlar tayin edilip oralara gönderilmesi talep edilmekteydi (BOA. BEO. 2021/151543, 17 Z 1320 - 17 Mart 1903). Zira vilayet genelinde Ermeni olaylarının artmasına mukabil bu dili bilen Müslüman memur sayısı yok denecek kadar azdı.

Osmanlı Devleti içerisinde Ermeni hadiselerinin başlaması ile birlikte Avrupa’da bilhassa İngiliz gazetelerinde Türkiye’de Ermenilere yönelik bir katliam yapıldığı yönünde yayınlara girildi. Ayrıca Anadolu’nun birçok yerinde Ermenilerin çoğunlukta oldukları ve buralarda Ermeni yönetimi altında ayrı bir idare kurulması gerektiği ileri sürülmekteydi (Kolbaşı, 2011: 321).

Özellikle İngilizler Türkiye'deki Ermeni ihtilal komitelerinin yaptıkları bu eylemlere karşı özel bir merak ve ilgi duymaktaydılar. Olayları resmi kaynaklardan öğrenerek teyit etmek yerine bölgedeki memurlardan ve Ermenilerden aldıkları haberleri mübalağalı bir üslupla kendi gazetelerinde yayınlayarak Avrupa kamuoyunu Ermeni komiteciler lehine yönlendirmekteydiler. Hariciye Nezaretinden Sadarete gönderilen yazıda, Amasya, Vezirköprü ve Havza'da 1895 yılında meydana gelen hadiselerle ilgili İngiltere sefaretinin bölgedeki memurlardan aldığı bilgiler üzerine mübalağalı bir muhtıra kaleme aldığı ve bunun gerçeği yansıtmadığı ifade edilmekteydi. Bilakis Ermeni komitelerinin "ahaliyi açıktan açığa nehb ü kıtale tahrik etmiş olduklarından teb'îdleri lazım" geldiği vurgulandı (BOA. A. MKT. MHM. 661/22, 14 Ş 1313 - 30 Ocak 1896).

Amasya'da, Ermenilerin Avrupa'nın müdahalesini temine yönelik Müslüman ahaliyi kışkırtıcı faaliyetlerde bulduklarına (BOA. HR. TH. 152/68, (5 Şubat 1895) dair pek çok malumat bulunmaktadır. Zira Ermeniler bu iddiayı hazırladıkları bildiri, afiş ve yaftalarla sürekli işlemekteydiler. Ağustos 1894 tarihli "İdare Heyeti Namına Hınçakyan İhtilal Taraftarınının Amasya Şubesi" şeklinde mühür bulunan ve komite azalarına yönelik yazılan bir bildiri, Osmanlı Devleti'nin artık yıkılmaya yüz tuttuğu, Avrupalı dostlarıyla beraber Ermenilerin ortak düşman olan Türklerle mücadele edecekleri tezi işleniyordu (BOA. Y. PRK. UM. 30/43, 13 Ağustos 1310 - 25 Ağustos 1894). Mehmed Ali bin Abdullah Selim imzasıyla Mabeyn-i Hümayuna gönderilen ve Ermeni isyanlarına karşılık çözüm önerileri sunulan 24 Mayıs 1895 tarihli raporda, yirmi beş seneden beri Batı'da özellikle de Rusya'da nihilist ve sosyalist fikirlerin yayıldığı ve bu fikirlerin Avrupa'daki Ermeniler vasıtasıyla Türkiye'deki Ermeniler arasında da yayılma imkânı bulunduğu ifade edilmekteydi. Ermenilere aşılacak istenilen zararlı fikirlerin yerleşmesinde iki şeyin tesirli olduğunu söyleyen müellif, bunları "biri haricîden gelen veya ecânibin ellerinde terbiye olanların teşvikâtı ve ikincisi bunlara serrişte-i iğva ve iğrâ olmak üzere bazı memûrünün kusur ve müsamahasıdır" olarak açıklamaktadır. Müellif, Ermeni olaylarının yayılmasında Amerikalıların ve Avrupalıların bölgede açtığı okulların etkisine de değinir. Özellikle Amerikan misyonerlerin Merzifon'da açtığı Anatolia Koleji ve Fransızların açtığı Cizvit Mektepleri, Ermeni gençlerin Avrupa ile aralarındaki iletişimi sağlayan bir köprü vazifesi görmektedir. Bu okullar Osmanlı hükümetinin denetim ve takibine tabi olmadıkları için daha serbest hareket etme imkânı bulmaktadırlar (BOA. Y. PRK. AZJ.) 31/83, 29 Za 1312 - 24 Mayıs 1895). Amerika'dan ve Avrupa'dan bu okullara gönderilen makine ve aletlerle çok sayıda zararlı neşriyat yapıldığından bahseden müellifin bu tespitini teyit edecek çok sayıda gelişme yaşandı. Zira Karabet Tomayan, Ohannes Kayayan, Tomayan Artin ve Arapkirli Devletyan Toros gibi komitenin ileri gelenleri ihtilal bildirimlerini ve yafta metinlerini Merzifon Amerikan Koleji'ndeki makinelerde bastırarak birçok noktaya ulaştırmışlardı. Örneklerden görüleceği üzere, hem Türkiye içinde yer alan yabancı misyon şeflerinin gayretleri hem de yurtdışından bulunan Ermenilerin çabaları neticesinde Avrupa'da Türkler aleyhine Ermenilerin ise lehine bir kamuoyu teşekkül etti.

Sonuç

Amasya sancağı, *Vilayât-ı Sitte* denilen ve Ermenilerin üzerinde hak iddia ettikleri altı vilayetten biri olan Sivas vilayetine bağlı olduğundan Ermeni olaylarının burada da had safhaya ulaştığını söylemek mümkündür. Merzifon kazası, Hınçak Ermeni ihtilal örgütünün bölgedeki merkezi olduğundan sancak genelinde Ermeni olayları eksik olmamıştır. Merzifon Amerikan Koleji Ermeni komitecilerin yuvalandığı ve terör faaliyetlerinin planlandığı bir merkez olmuştur. Merzifon ve Amasya havalisindeki Ermeni ihtilal faaliyetlerini Hınçak Cemiyeti adına Merzifon Amerikan Koleji'nde öğretmen Karabet Tomayan yönetmiş, Ohannes Kayayan da, örgütün sekreterliğini yapmıştır. Tomayan Artin ve Arapkirli Devletyan Toros 1892-1895 yılları arasında gerçekleşen eylemlerde ön plana çıkan liderler olarak dikkat çekmişlerdir.

Ermeni komiteleri, Amasya şehir merkezi ile birlikte sancağın hemen tüm kazalarında evlerin kapılarına, dükkânların camlarına, cami ve kilise avlularına ve halka açık her yere bildiri, afiş ve yaftalar yapıştırmak halkın dikkatini kendi faaliyetlerine çekmek ve hareketlerini canlı tutmak istemişlerdir. Ermeni ihtilalcilerin hedef kitlesinde üç sınıf yer almaktaydı. Bunlardan birincisi, kendileri

gibi ihtilalci olan ve müstakil Ermenistan için faaliyetlerde bulunan Ermeniler idi. Komite üyeleri bu birinci grubun heyecanını sıcak tutmak ve teşvik etmek için milli ve tarihi temaları ve geleceğe dair hedefleri ifade eden yazılar kaleme almaktaydı. İkinci grup ise ihtilale ve terör hareketlerine uzak duran Ermeniler idi. Komiteciler hazırladıkları yaftalar ve bildirilerde bu sınıfın Ermeni istiklali için kendileri ile beraber mücadele etmesini istemişler ve tehdit etmişlerdir. Hatta Muhbir Tatyos örneğinde görüldüğü üzere kendi davalarına muhalif olan Ermenileri öldürmekten de geri durmamışlardır. Üçüncü sınıf ise Müslüman ahalidir. Ermeniler İslam toplumu içerisinde bir ayrılık meydana getirmeyi arzu etmişlerdir. Öte yandan devletin içinde bulunduğu zor durumu ve fakirliği de propaganda malzemesi yaparak halkı hükümete karşı kışkırtmayı amaç edinmişlerdir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

- Bâb-ı Âsâfi Mektubî Mühimme (A. MKT. MHM.); 724/12, 724/3, 645/18, 724/10, 713/31, 661/22.
Babiâli Evrak Odası (BEO); 332/24842, 241/18063, 223/16710, 2021/151543.
Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemî (DH. MKT.); 429/30, 412/42, 218/55, 391/45, 296/44, 15/26, 248/19, 2015/31, 132/37, 439/53, 248/18, 337/37, 357/3.
Dâhiliye Şifre Evrakı (DH. ŞFR.);170/102.
Hariciye Nezareti Londra Sefareti Belgeleri (HR. SFR. 3); 431/42, 431/60.
İrade Dâhiliye (İ. DH.); 1319/52.
Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y. MTV.); 97/32, 92/130.
Yıldız Perakende Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı (Y. PRK. AZN.); 20/22.
Yıldız Perakende Arzuhal ve Jurnaller (Y. PRK. AZJ.); 31/83.
Yıldız Perakende Askerî Maruzat (Y. PRK. ASK.); 103/73.
Yıldız Perakende Dâhiliye Nezareti Evrakı (Y. PRK. DH.);7/48
Yıldız Perakende Umum Vilayetler Tahriratı (Y. PRK. UM.); 30/43,

Sürelî Yayınlar

- Sâlnâme-i Vilâyet-i Sivas, Def'a 16, Sene 1321 (1903).

Kitap ve Makaleler

- ALAN, G. (2002). **Merzifon Amerikan Koleji ve Anadolu'daki Etkileri**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri.
BAĞÇECİ, Y. (2008). "XIX. Yüzyılda Anadolu'da Çıkan Ermeni İsyanlarına Karşı Osmanlı Devleti'nin Aldığı Askerî Tedbirler", **Erciyes Üniversitesi SBE Dergisi**, Kayseri, S. 24, ss.317-331.
BOZKUŞ, Y. D. (2007). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sivas Ermenileri'nin Genel Durumu", **Osmanlılar Dönemi'nde Sivas Sempozyumu (21-25 Mayıs 2007)**, Sivas, ss. 377-392.
GÜRÜN, K. (1983). "Ermeni Sorunu Yahut Bir Sorun Nasıl Yaratılır", **Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu**, Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, İzmir, ss. 15-28.
KARAKOÇ, E. (2010). "Osmanlı Hariciyesinde Bir Ermeni Nazır: Gabriel Noradunkyan Efendi", **Uluslararası İlişkiler**, C. 7, S. 25, s. 157-177.
KARAL, E. Z. (1988). **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, TTK Yayınları, Ankara.
KOCABAŞOĞLU, U. (1999). "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Okulları", **Osmanlı**, C. 5, **Yeni Türkiye Yayınları**, Ankara, ss. 340-349.
KODAMAN, B. (2014). "Ermenilerin Osmanlı Devleti'ni Tehcire Mecbur Etmesi", **Yeni Türkiye**, S. 60, ss. 1-13.
KOLBAŞI, A. (2011). **1892-1893 Ermeni Yafta Olayları (Merzifon-Yozgat-Kayseri)**, IQ Yayıncılık, İstanbul.
ÖNEY, C. (2010). **II. Abdülhamid Döneminde Anadolu'da Meydana Gelen Ermeni İsyanlarında Amerikan Misyoner Okullarının Rolü**, Balıkesir Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir.
ÖZCAN, T. (2007). **II. Abdülhamid Döneminde Orta ve Doğu Karadeniz'de Meydana Gelen Ermeni Olayları**, Akis Kitap, İstanbul.
SONYEL, S. R. (1985). "Büyük Devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'nu Parçalama Çabalarında Hıristiyan Azınlıkların Rolü", **Belleten**, C. 49, S. 195, Ankara, ss. 647-664.
ŞAM, E. A. (2007). "Amasya Sancağında Ermeni Faaliyetleri (1892-1914)", **I. Amasya Araştırmaları Sempozyumu** (13-15 Haziran 2007), 1. Kitap, Amasya Valiliği Yayınları, Amasya, ss. 463-487.
TOSUN, R. (2003). "Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Mahiyeti", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 14, Konya, ss. 143-163.